

5. Замечания на проект общего Устава императорских российских университетов. – С.Пб., 1862. – Ч. 2.
6. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАУ, м. Київ). – Ф.442. – Оп. 630. – Спр. 225.
7. Песковский М.Л. Университетская наука для русских женщин // Русская мысль. – 1886. – № 12. – С. 1-30.
8. Внутренняя хроника // Неделя. – 1876. – № 43. – С. 1409-1410.
9. ЦДАУ, м. Київ. – Ф. 442. – Оп. 828. – Спр. 146.
10. Герье В.И. Теория и практика женского образования // Вестник Европы. – 1877. – № 4. – С. 645-700.
11. ЦДАУ, м. Київ. – Ф. 707. – Оп. 261. – Спр. 39.
12. Песковский М.Л. Очерк истории высшего женского образования в России (за 20 лет) // Наблюдатель. – 1882. – № 6. – С. 117-136.
13. Женское образование в Киеве // Женское образование. – 1881. – № 1. – С. 74-76.
14. ЦДАУ, м. Київ. – Ф. 442. – Оп. 532. – Спр. 140.
15. ЦДАУ, м. Київ. – Ф. 442. – Оп. 836. – Спр. 26. – Арк. 4-17; Ф. 442. – Оп. 835. – Спр. 16. – Арк. 4, 17.
16. ЦДАУ, м. Київ. – Ф. 442. – Оп. 835. – Спр. 173.

А н н о т а ц и я

Исследуется практика взаимодействия власти и общественности по делу организации Киевских высших женских курсов. Основное внимание уделяется отношению региональной власти к научному образованию дам. Выделяется опыт местного общества из реализации женских курсов.

Ірина Прядко

РОЗВИТОК КУСТАРНИХ ПРОМИСЛІВ В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ НЕПУ (20-ТІ РР. ХХ СТ.)

Кустарна промисловість відіграла досить помітну роль у народному господарстві України. Сьогодні, коли відбуваються фундаментальні перетворення в усіх сферах нашого життя, коли держава потребує реформування багатьох галузей господарства, виникає інтерес до наукового прогнозування його розвитку, щоб не допустити помилок у майбутньому. Висвітлення суперечливих і малодосліджених аспектів соціально-економічного життя країни, виявлення його специфічних сторін, вивчення різноманітних форм розвитку системи приватного підприємництва в основних галузях господарства періоду НЕПу, дасть нам змогу з'ясувати проблеми і шляхи їх вирішення у підприємницькій діяльності в сучасних умовах.

У дореволюційній Росії кустарями та ремісниками вважали тих, хто самостійно займався промисловим видобуванням, виготовленням, обробкою та переробкою виробів для реалізації їх на ринку або продажу замовникам.

До складу кустарної промисловості в Україні входили “підприємства” кустарів-одинаків, які виступали на ринку як самостійні товаровиробники і ті підприємці, що працювали разом із членами родини. Останні тією чи іншою мірою використовували найману працю й механічні двигуни.

Кустарно-ремісничка промисловість багатьма дослідниками сприймалася як ремесло і

дрібнотоварне виробництво. Їх складно вирізняли, тому що виготовлення реманенту для власних потреб господарства і на ринок органи статистики не фіксували. У містах кустарні промисли мали виразні ознаки товарного виробництва.

В офіційних статистичних збірниках, а також різних господарських звітах державних органів влади по відношенню до кустарної промисловості висивали визначення “нецензова”. Якщо цензова промисловість відносилася до типу фабрично-заводської з використанням певного числа найманих робітників і наявності механічних двигунів, то дрібна і кустарно-ремісничка галузі базувалася на ручній праці з доволі примітивними знаряддями.

Кустарні промисли, як і вся промисловість разом, у період війни та революції зазнали руйнівних змін. Серед негативних факторів, що привели до цього, слід відзначити критичний стан транспорту, нестачу сировини та напівфабрикатів, зупинку фабрик, зношеність і непридатність інвентаря. Проте специфіка дрібної промисловості давала можливість певною мірою ослабити їх дію (особливо відчутно вони впливали на велику промисловість). Незначна залежність від найманої праці, певні можливості для адаптації до умов виробництва, що змінилися, простіша процедура реалізації товарів – усе це робило кустарно-ремісничу промисловість більш стійкою, ніж велику, а також ставили її у вигірне становище. Кустарні господарства під впливом названих вище причин зменшили свою частку на 30% (у порівнянні з довоєнним виробництвом), а фабрично-заводська промисловість – на 70-75%. [1]

Значну частину кустарної промисловості було націоналізовано. Згідно з декретом Ради Народних Комісарів (РНК) від 27 липня 1918 р. були одержавлені кустарно-ремісничі майстерні, де кількість робітників перевищувала чотири особи (а також ті, де використовувалися механічні двигуни) [2]. Лише домашнє кустарнє виробництво з ручною працею не підлягало націоналізації.

Важливим напрямом нової економічної політики більшовиків було відновлення довоєнного рівня промислового виробництва, а особливо кустарного і дрібного що забезпечувало соціально-побутові й господарські умови населення.

21 червня 1921 р. РНК УСРР ухвалила ввести у дію на території республіки постанову РНК РСФРР “Про керівні настанови органам влади стосовно дрібної і кустарної промисловості та кустарної сільськогосподарської кооперації” дозволивши у такий спосіб розвиток кустарно-ремісничих приватних підприємств в Україні. [3]

Міжвідомча комісія по вивченню приватного капіталу в промисловості України при РНК УСРР враховуючи значну питому вагу кустарної промисловості у загальному господарському балансі України, з одного боку, і та обставина, що загальна маса кустарів належала до найбільш незабезпечених бідняцьких елементів селянства з іншого, прийняла рішення про стимулювання розвитку кустарної промисловості [4].

7 липня 1921 р. республіканський уряд фактично поширив в Україні дію декрету ВЦВК та РНК РСФРР “Про кустарну і дрібну промисловість” [5] за яким кожний громадянин одержував право вільно займатися кустарним промислом.

У період НЕПу в кустарній промисловості України відбулися певні зміни. Роль кустаря і ремісника майже зрівнялися. Якщо до революції перший з них виготовляв свої вироби для продажу на ринку, а другий – за замовленням, то у період НЕПу за цією ознакою розділити їх функції було неможливо. Ремісник, нерідко працюючи на споживача, виробляв свої товари й для ринку, а кустар – брав замовлення від покупців.

Із зростанням частки кустарної промисловості у загальному обсязі виробництва відбулися зміни у співвідношенні промислів. Розвивалися ті з них, що випускали товари

першої необхідності, які раніше виготовляли на підприємствах фабрично-заводської промисловості.

Провідні кустарні промисли в Україні виготовляли одяг, текстильні вироби, риболовні сітки, в'язальні мережива, дерев'яний і різблений посуд, сані, скрині, лопати, відра, ліжка колеса, діжки, плетення корзини з лози, гончарний посуд, черепицю, точильні бруски, ваксу, фарбу клей добували крейду і цілу низку предметів широкого вжитку [6].

Також в Україні були розвинуті й збережені художні промисли – вишивання, гаптування, гончарство, виготовлення предметів з дерева тощо.

Промислова кооперація та кустарі Полтавщини поставляли на внутрішній ринок відра, фарби, чорнило, мазь для чобіт, мило туалетне і господарче, зубний порошок, парфуми. Дрібні виробники Катеринославщини, незважаючи на пріоритетну роль у господарстві важкої промисловості, виготовляли необхідні для широкого кола споживачів вироби з металу, дерева, шкіри. Підприємці Київщини займалися утилізацією металолому, пошиттям кожухів, виготовленням валянків для армії, та інших предметів. [7]

На початку 1921 р. в Україні було зареєстровано понад 80 тис. осіб, що займалися кустарним промислом, [8] з них у деревообробній галузі – 27578, у текстильній – 40093, у металообробній – 3223, в обробці різних мінералів – 7689, в переробці продукції тваринництва – 1631, хімічній промисловості – 267 [9].

Чисельність кустарів і ремісників також збільшилася за рахунок постійно зростаючого безробіття (за станом на 1 жовтня 1921 р. на біржі праці було зареєстровано 20000 безробітних) [10].

Кількість дрібних товаровиробників, які займалися основними видами промислів, до 1923 року швидко досягла довоєнного рівня, а тих, хто обробляв волокно, шкіри й особливо метал - навіть і перевищила його.11

Українська Кустарна Спілка на 1 січня 1922р налічувала понад 263,7 тис. сільських кустарів. Натомість за відомості ЦСУ України на 1 січня 1924р. було – 116, 2 тис. господарств і близько 120 тис. міських кустарів та ремісників. Різномісний у статистичних даних свідчить про небажання кустарів, заради уникнення оподаткування, виявляти свій промисел [12].

За підрахунками статистичного відділу Вищої Ради Народного Господарства у 1924-1925 рр. в 369518 кустарно-ремісничих промислах було зайнято 406607 осіб. Вони виготовили продукції на суму понад 347 млн.крб. [13].

Найбільше було підприємств, що виготовляли одяг і предмети першої необхідності – 38,4%. Промисли, що виробляли харчову продукцію становили 20,7%, металообробну – 20%, текстильну – 7,7%, шкіряну – 3,2%, силікатну – 2,6% [14]

У 1924 р. основні кустарні промисли в Україні мали тенденцію до зменшення: обробка волокна – на 13%, дерева – 21%, шкіри – 23,5%. Що ж до металу, то частка цього виду кустарної продукції збільшилася на 40%. Це пояснюється попитом села на метал і постійною потребою у ремонтуванні сільськогосподарського реманенту та інших металевих виробів.15

За матеріалами періодичних видань, що базувалися на відомостях окружних статбюро й фінансових відділів, кількість кустарів у містах значно поступалася сільським. Восени 1925 р. на Полтавщині діяло 102 тис. кустарів, з них лише 17 тис. у містах [16]; на Чернігівщині міські кустарі становили близько 20% до загалу [17], а у Києві – 10,3 тис. підприємців, прибуток яких становив 4,5 тис. крб. на кожний промисел щорічно [18]

Кустарі були переважно виробниками і торговцями, збуваючи на ринку власну продукцію, але зверталися також до послуг посередників. Ця категорія підприємців

мешкала безпосередньо у містах і в обмінних операціях посідала особливу роль. “Капіталіст в кустарній промисловості, – наголошувалося в одному з періодичних видань, – займається не лише кредитуванням, але і постачальницькими, збутовими і посередницькими операціями [19].

Упродовж 1924-1927 р. продукція дрібної кустарно-ремісничої галузі становила пересічно 77% всієї приватної промисловості [20]

Соціальний склад кустарів виявити складно. Деяке уявлення про соціальне походження можна скласти на підставі членства кустарів у промартілях. Восени 1927 р. серед членів промартілей були 12% колишніх селян, 24% робітників, 49% типових кустарів, 10,3% службовців та 4,8% колишніх торговців і промисловців, які “ховалися” там від податків[21]

Щодо національної приналежності кустарів і дрібних підприємців подібного типу, то вона віддзеркалювала загальну тенденцію у приватній промисловості. Обстеження 323299 кустарів у 20 округах України виявило такий національний склад: українці становили 12,6%, росіяни – 6,6%, євреї – 76,8, а решта (німці, поляки) - 0,84%. Серед членів кустарно-промислових кооперативних товариств євреї також переважали: у Києві – 69%, у Катеринославі – 86%, в Ніжині – 57,2%, в Одесі – 76,3%, в Могилів-Подільському – 87,6% від загального числа кооперативних кустарів[22]

Професійних кустарів і промисловців дрібно-ремісничого типу, за обстеженням ЦСУ протягом 1926/27 рр., налічувалося 81437, у тому числі в місті 63114, серед яких переважали дві професійні категорії: шевці та хутовики, які становили 29970 осіб, тобто майже половину чисельного складу дрібних промисловців [23]

Деякі статистичні довідники подавали національний склад самодіяльного населення за видом діяльності. Серед 381 власника промислових закладів з наймитами, як свідчать матеріали перепису 1926 р., українців було 24, росіян – 27, євреїв – 299, представників інших національностей – 31 підприємець[24].

З 15 видів промислових приватних закладів соціального типу “господарі з наймитами”, українці переважали серед рибопромисловців, гончарів, металообробників, будівельників, шкірників, а решта інших, що потрапили до переліку 1926 р., належали переважно євреям (лісопромислові, паперово-поліграфічні, текстильні, швейні, шкіряні, харчові, перукарні, пральні, транспортні). У металообробній галузі українцям-господарям належало 1336, євреям – 1087 підприємств з 2981 діючих. Українці також володіли 2704 шкіряними заводами, а євреї – 1888 з 5350 наявних підприємств.25

Аналіз архівних джерел свідчить, що в період НЕПу активно розвиваються кустарно-ремісничі промисли. Це єдина галузь господарства, яка не мала завершеної організаційної системи, але саме вона за структурою виробництва посідала важливе місце в суспільстві. Особливістю кустарних промислів була повна відокремленість та сімейно-господарська ізольованість. Кожний кустар був господарем, робітником і торговцем одночасно, виготовляючи самотужки різну продукцію і реалізуючи її на ринку.

Запровадження НЕПу, забезпечило соціально-господарські умови для розвитку промислово-ремісничих занять населення, сприяло відродженню і поширенню кустарної промисловості в Україні.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. ЦДАВО України, ф. 337, оп.1, спр.3003, арк. 218.

2. Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. Т1. – М.,1957 — С.134-136.
3. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1921. - №11. – Ст. 320.
4. ЦДАВО України, ф.337, оп.1, спр.3715, арк. 109
5. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. - №14. – Ст.389
6. ЦДАВО України, ф.34. оп.3, спр.150, арк.143.
7. Пиріг О. А. НЕП: більшовицька політика імпровізації / К., 2001. — С. 121- 148
8. ЦДАВО України ф.34, оп.3, спр.150, арк.113.
9. Народное хозяйство Украины в 1921 г.: Отчет Украинского Экономического совета СТО. – Х., 1922. – С. 308.
10. ЦДАВО України ф.2623, оп.1, спр.875, арк.58.
11. Стан кустарної промисловості напередодні її соціалістичного перетворення // Український історичний журнал, 1986-№ 11.
12. ЦДАВО України ф.337, оп.1, спр.3000, арк. 90-92.
13. Там само.
14. ЦДАВО України, ф. 33, оп.1, спр.3715, арк.13.
15. Стан кустарної промисловості напередодні її соціалістичного перетворення //Український історичний журнал - №11, -1986р.
16. Лесин П. Кустарная промышленность на Полтавщине //Украинский экономист. – 1925. – 30 октября.
17. Гольдинер Г. Кустарная промышленность в Подольской губернии // Украинский экономист. – 1925. – 8 апреля.
18. Коригольд Б. Доходы торгово-промышленных групп населения г. Киева // Экономический вестник. – 1927. – 21 июля.
19. Логвинский М. Финансовое хозяйство промысловой кооперации на Украине // Хозяйство Украины. – 1928. - №11. – С. 112-121.
20. ЦДАВО України, ф. 2623, оп.1, спр.3307, арк. 9.
21. ЦДАВО України, ф. 582, оп.1, спр.4989, арк. 47.
22. ЦДАВО України, ф. 413, оп.1, спр.137, арк. 2,3,18-29.
23. Там само.
24. Україна: Статистичний щорічник на 1928 рік. – Х.,1928. – С. 56.
25. Там само.

А н н о т а ц и я

Автор освещает развитие кусторно – ремесленных промыслов в Украине периода НЕПа, анализирует их место в социально – экономической жизни республики 20-х годов ХХ в.

Євген Костюк

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФСПЛОК РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

Сучасна Україна є багатонаціональною державою. Це зумовлює необхідність вироблення виваженої політики стосовно розвитку національних меншин, які населяють її з метою розвою міжнаціональної толерантності, взаєморозуміння, подолання проявів